

بررسی راهکارهای توسعه منطقه‌ای استان خراسان رضوی با رویکرد رقابت‌پذیری منطقه‌ای کرامت... زیاری

استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران

محمد اسکندری ثانی^{*۱}

استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

فاطمه سادات کهکی

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران، تهران، ایران

سیروس رامش

کارشناسی‌ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۱/۲۶ تاریخ صدور پذیرش: ۱۳۹۸/۰۴/۳۰

چکیده

هدف تحقیق حاضر بررسی راهکارهای توسعه منطقه‌ای استان خراسان رضوی با رویکرد رقابت‌پذیری منطقه‌ای می‌باشد. پژوهش حاضر از لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ ماهیت موضوع توصیفی-تحلیلی است. در این فرایند متناسب با اطلاعات موردنیاز پژوهش از روش کتابخانه‌ای و برای گردآوری داده‌های مورد نیاز از روش میدانی (پرسشنامه) و سالنامه آماری سال ۱۳۹۵ استان خراسان رضوی و همچنین مطالعات آمایش استان خراسان رضوی استفاده شده است. جامعه آماری برای تکمیل پرسشنامه کارشناسان و متخصصان توسعه منطقه‌ای هستند و از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است. محدوده مورد مطالعه مناطق ۷ گانه استان خراسان رضوی (طبق منطقه‌بندی مطالعات آمایش) است. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات و ارائه راهبردهای توسعه منطقه‌ای-ای استان خراسان رضوی از مدل Meta - SWOT بهره گرفته شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که در سطح منطقه‌ای، منطقه مشهد به دلیل قرارگیری شهرستان مشهد در این منطقه و با توجه به مرکزیت اداری و سیاسی و تمرکز فعالیت‌ها و نهادها که خود زمینه‌ساز انواع فرصت‌های شغلی و... هستند به عنوان یک قطب که بی‌نیاز از رقابت با سایر مناطق است عمل کرده و به تبع آن به عنوان منبع انباشت ثروت و قدرت درآمده است.

کلمات کلیدی: توسعه منطقه‌ای، رقابت‌پذیری منطقه‌ای، متاسوات، خراسان رضوی.

مقدمه

توسعه‌ی منطقه‌ای در ایران در طول دهه‌ی اول بعد از انقلاب اسلامی، با هدف کاهش شکاف توسعه میان مناطق مختلف، ایجاد تعادل نسبی در توسعه‌ی منطقه‌ای، توجه ویژه به مناطق محروم، کنترل سیستم شهری و روستایی و توزیع سلسله‌مراتبی خدمات و ساختارهای زیربنایی در کل سرزمین، مدنظر قرار گرفت (شیخی^۱، ۲۰۰۱: ۲۵). عدم توازن در توزیع رفاه و ثروت در بین افراد مناطق مختلف موجب ایجاد تشدید و نابرابری منطقه‌ای می‌شود که خود چالشی در برابر توسعه است از آسیب‌های ناشی از عدم توازن منطقه‌ای می‌توان به مهاجرت، بیکاری و فقر، افزایش بزهکاری و جرم و جنایت، نارضایتی منطقه‌ای و قومی، خالی‌شدن روستاها و مناطق حاشیه‌ای، ایجاد مشکلات امنیتی برای کشور، واگرایی مناطق حاشیه‌ای و غیره اشاره کرد (موسوی و کهکی، ۱۳۹۵: ۹۶). آگاهی از اهمیت مکان در دستیابی به رقابت‌پذیری سبب شد تا در سال‌های اخیر، در عرصه‌های علمی و سیاست‌گذاری توسعه فضایی، به «رقابت‌پذیری قلمروئی» مانند «جهانی‌سازی» توجه شود. جهت‌گیری سیاست‌گذاری‌های اخیر توسعه فضایی ایران نیز در سطوح ملی، مانند سند چشم‌انداز و منطقه‌ای و برنامه‌های مجموعه شهری، گواهی بر تأثیرپذیری از این جریان است (شریف‌زادگان و ندایی‌طوسی، ۱۳۹۵: ۱۰۶).

با رشد جهانی شدن و تغییرات سریع در فضای جهانی، موضوع رقابت‌پذیری منطقه‌ای از اهمیت فزاینده‌ای برای شتاب بخشیدن به توسعه منطقه‌ای برخوردار شده است. یکی از پیامدهای جهانی‌شدن، ظهور اقتصادهای منطقه‌ای قدرتمندی است که تولید ناخالص منطقه‌ای برخی از آنها زیاده‌تر از تولید ناخالص ملی بیشتر کشورهاست. در واکنش به این انگاره است که از دهه ۱۹۹۰ میلادی، مفهوم رقابت‌پذیری منطقه‌ای در محافل عمومی کشورهای توسعه‌یافته و برخی کشورهای در حال توسعه به یک موضوع غالب تبدیل شد تا کشورها از طریق آن بتوانند به مجموعه‌ای روشن از سیاست‌ها برای تقویت توسعه منطقه‌ای دست یابند. این رویکرد در پی آن است که با مفروض داشتن و برجسته کردن وجود نوعی، از رقابت بین مناطق، بر سر جذب سرمایه‌های مادی و انسانی مؤثر در توسعه از منظری جدید به بحث توسعه منطقه‌ای پرداخته و مدیران و متولیان توسعه این مناطق را برای تقوای بیش از پیش به منظور نیل به تعالی و پیشرفت تهییج کنند (داداش‌پور و ده‌ده جانی، ۱۳۹۴: ۲۸).

رقابت‌پذیری معیاری کلیدی برای ارزیابی درجه موفقیت مناطق در میدان رقابت‌های سیاسی، اقتصادی و تجاری به حساب می‌آید. بدین معنی که هر کشور، منطقه یا بنگاهی که از توان رقابتی بالایی در بازارهای رقابتی برخوردار باشد، می‌توان گفت که از رقابت‌پذیری بالاتری برخوردار است (میرزائی، ۱۳۹۴: ۲۵-۲۴). استان خراسان رضوی به دلایلی از جمله وسعت زیاد، پراکنش ناموزون نقاط سکونتگاهی به دلیل اثرپذیری از وضعیت خاص محیط طبیعی، واقع شدن در منطقه‌ای خشک و نیمه‌خشک، پایین بودن میزان بارندگی و توزیع نامناسب زمانی و مکانی، بالا بودن درجه تبخیر و تعرق و جدا افتادگی طبیعی و پراکندگی شدید نقاط سکونتگاهی و آشفتگی فضایی و نابرابری منطقه‌ای را به دنبال داشته و در بروز و شکل‌گیری برخی از مناطق حاشیه‌ای و عقب‌مانده تأثیر زیادی داشته است (موسوی و کهکی، ۱۳۹۵: ۹۵). علاوه بر این، براساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ جمعیت

^۱ . sheikhi

استان خراسان رضوی، ۶,۴۳۴,۵۰۱ نفر می‌باشد، شهرستان مشهد با سهم نسبی ۵۲,۴۱ درصد پرجمعیت‌ترین شهرستان است که حدود ۸ برابر جمعیت دومین شهرستان (نیشابور) جمعیت دارد، بیش از ۷۱,۸ درصد از جمعیت استان در پنج شهرستان ساکن (مشهد با ۵۲,۴ درصد، نیشابور ۷ درصد، سبزوار ۴,۸ درصد، تربت‌جام ۴,۲ درصد و تربت‌حیدریه با ۳,۵) و ۲۸,۲ درصد جمعیت در ۲۳ شهرستان دیگر ساکن هستند، همچنین قابل ذکر است که از ۸۱۴۵۰ نفر شاغل کارگاه‌های صنعتی دارای ۱۰ نفر کارکن و بیشتر در سال ۱۳۹۵، ۵۰۴۷۲ نفر معادل ۶۲ درصد در شهرستان مشهد و ۳۸ درصد در ۲۷ شهرستان دیگر، از ۵۸۸۲۷ نفر شاغل کارگاه‌های صنعتی دارای ۱۰۰ نفر کارکن و بیشتر در سال ۱۳۹۵، ۴۳۶۲۸ معادل ۷۴ درصد در شهرستان مشهد تمرکز داشته است. از ۱۰۰۱ شرکت تعاونی فعال صنعتی در سال ۱۳۹۵ استان خراسان رضوی، ۳۲۰ شرکت تعاونی در شهرستان مشهد بوده که از ۵۸۴۸۸۰ میلیون سرمایه در این بخش، ۳۸۶۸۵۵ میلیون (۶۶ درصد) در شهرستان مشهد استقرار داشته است. همانطور که پیداست تمرکز امکانات و خدمات در شهرستان مشهد سبب بهم خوردن تعادل و پیوند فضایی سکونتگاه‌ها و ساختار فضایی استان شده است (موسوی و همکاران، ۱۳۹۷: ۷۳). در ارتباط با موضوع مورد بررسی محققانی تحقیقاتی انجام داده‌اند مانند: عیوضلو (۱۳۹۷) در رساله دکتری خود، رقابت‌پذیری پایدار شهری در چارچوب همکاری محلی - منطقه‌ای (مطالعه موردی: کلانشهر تهران) را مورد بررسی قرار داد. نتایج تحقیق نشان داد مهم‌ترین بستر لازم برای شکل‌گیری رقابت همکارانه در شهرها، حکمروایی چندسطحی است که از طریق ایجاد بسترهای همکاری و تقویت شاخص‌هایی همچون نظارت و شفافیت می‌تواند بستر رقابت همکارانه را فراهم کند. در مقیاس منطقه‌ای نیز توجه به نو منطقه‌گرایی و استفاده از مزیت ائتلاف‌های شهری نیازمند توجه به حکمروایی منطقه‌ای است. بهمن‌پورخالصی و نوریان (۱۳۹۶) در تحقیقی بخش‌های رقابت‌پذیری منطقه‌ای در استان فارس را شناسایی کردند. نتایج حاصل از مدل‌ها نشان می‌دهد که تنها ۳ بخش از ۱۴ بخش کلی اقتصادی استان فارس دارای مقادیر معناداری هستند. اولین بخش، بخش کشاورزی، شکار، جنگل‌داری و ماهیگیری است، که از نظر تمامی شاخص‌های مطرح شده، در وضعیت خوبی است. اما دو بخش بهداشت و مددکاری اجتماعی و اداره عمومی و خدمات شهری، از نظر ارتباط کافی با سایر بخش‌های اقتصادی، دارای ضعف جدی می‌باشند. همچنین مقدار شاخص طول انتشار برای تمامی بخش‌های ذکر شده برابر یک بوده که نشان‌دهنده ضعف جدی استان در صنایع تبدیلی است. پورصفوی و جعفری (۱۳۹۶) به ارزیابی رقابت‌پذیری منطقه‌ای در مناطق شهری عملکردی استان مازندران با استفاده از تحلیل خوشه‌ای پرداختند. یافته‌های تحلیل خوشه‌ای در سه سطح و هفت عرصه رقابت‌پذیری شامل ترکیب و تخصص‌گرایی صنعتی، محیط کارآفرین، استخدام‌پذیری، ظرفیت نوآوری، نیروی کار ماهر، سن و اندازه بنگاه و بیانگر برتری سه شهر بزرگ استان که شامل ساری، آمل و بابل در سطح یک است، می‌باشد. داداش‌پور و ده‌ده جانی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای به شناسایی و اولویت‌بندی عوامل ریشه‌ای تاثیرگذار در ارتقای رقابت‌پذیری منطقه‌ای (مورد مطالعه: استان کردستان) پرداختند. نتایج یافته‌ها نشان می‌دهد که در سطح عامل‌ها، عامل اقتصادی با ۰,۲۴ و عامل نهادی - سیاسی با ۰,۱۸ و در سطح دوم معیارهایی چون کارآمدی نظام تولید با ۰,۴۴ و سیاستگذاری دولتی با ۰,۴۳ بیشترین تاثیر را در ارتقای رقابت‌پذیری منطقه‌ای استان کردستان دارند و در بخش پیشران‌های اقتصادی منطقه هم بخش‌های جنگلداری، ساختمان و کشاورزی به ترتیب با ۱,۳۲، ۱,۱۷، ۱,۰۴ رقابت‌پذیرترین بخش‌های فعالیتی استان

محسوب می‌شوند. تفاوت تحقیق حاضر با پژوهش‌های انجام شده در این است که تحقیق حاضر به بررسی وضعیت توسعه منطقه‌ای در استان خراسان رضوی با رویکرد رقابت‌پذیری پرداخته است. منطقه مشهد به عنوان قطب رقابت-پذیر با ۶ منطقه دیگر از لحاظ وضعیت توسعه اقتصادی و رقابت‌پذیر بودن با هم مقایسه می‌شوند. در این راستا هدف تحقیق حاضر بررسی توسعه منطقه‌ای استان خراسان رضوی با رویکرد رقابت‌پذیری منطقه‌ای می‌باشد.

ادبیات نظری تحقیق:

مفهوم وسیع رقابت به ذهنیت و مهارت‌ها برای رقابت، برنده شدن و حفظ موقعیت در بازار، افزایش سهم بازار و سودآوری، و در نهایت هماهنگ‌سازی فعالیت‌های تجاری موفقیت‌آمیز اشاره دارد. انجمن جهانی اقتصاد (WEF)، رقابت ملی را به عنوان مجموعه‌ای از مؤسسات، سیاست‌ها و عوامل تعیین سطح بهره‌وری کشور تعریف می‌کند (آنونی و دایکسترا^۱، ۲۰۱۳: ۳). رقابت بر توسعه و وضعیت اقتصاد تاثیر می‌گذارد. اگر چه، اصطلاح "رقابت" به طور گسترده توسط دانشگاهیان و متخصصان سیاست مورد استفاده قرار گرفته است، مفهومی پیچیده است که به راحتی اشتباه در درک آن وجود دارد (برنیز و همکاران، ۲۰۰۸: ۱۳۵). از دیدگاه سازمان تعاون و توسعه اقتصادی، رقابت‌پذیری درجه‌ای از توان ارائه محصولات و خدماتی که تست بازارهای بین‌المللی را گذرانده باشد و باعث افزایش درآمد واقعی شهروندان و یا تثبیت آن در سطح قابل قبولی شود. از دیدگاه مجمع اقتصاد جهانی (WEF)، توانایی اقتصاد ملی در پایداری رشد و حفظ استاندارد زندگی بر اساس درآمد سرانه می‌باشد. از دیدگاه کنفرانس-سازمان ملل، مقایسه عملکرد اقتصاد کلان و استاندارد زندگی جامعه بر اساس بهره‌وری عوامل تولید است (میرزائی، ۱۳۹۴: ۲۵-۲۴). در ادبیات رقابت‌پذیری سه دیدگاه قابل تمییز است. دیدگاه اول بر رقابت‌پذیری بنگاه‌ها و شرکت‌ها اشاره دارد. دیدگاه دوم بر رقابت‌پذیری کشورها و دیدگاه سوم به رقابت‌پذیری در سطح محلی (شهری) و منطقه‌ای اشاره دارد که در این تحقیق منظور از رقابت‌پذیری بر دیدگاه سوم یعنی رقابت‌پذیری منطقه‌ای مربوط می‌شود. رویکرد توسعه اقتصادی منطقه‌ای و محلی به رویکردهای تمرکززدایی سیاسی و اقتصادی منطقه‌ای و توجه به شرایط محلی و منطقه‌ای در برنامه‌ریزی تاکید دارد. این رویکرد بر خلاف رویکردهای سنتی که تنها به نقش توسعه سرمایه-گذاری خصوصی توجه دارند، بر نقش عوامل محلی و منطقه‌ای در توسعه اقتصادی و موانع پیش روی آن از جمله سطح پایین مهارت نیروی کار، نبود فرهنگ کارآفرینی، نبود یا ضعف مکانیسم‌های حمایتی و... توجه می‌کند (عیوضلو، ۱۳۹۷: ۳).

مایکل استارپر^۲ رقابت‌پذیری منطقه‌ای را «قابلیت یک منطقه برای جذب و نگه داشتن شرکت‌ها و موسسات به صورت مداوم یا افزایش فعالیت‌هایشان، در حالی که به حفظ پایداری یا افزایش استانداردهای زندگی برای کسانی که در آن مشارکت می‌کنند را فراهم کند» تعریف می‌کند (بريستو^۳، ۲۰۰۵: ۲۸۹). رقابت‌پذیری منطقه‌ای رویکردی است بسیار کارآمد که می‌تواند با مطالعه عمیق جنبه‌های گوناگون سیستم منطقه‌ای، ضمن، شناسایی عوامل ریشه‌ای تأثیرگذار در توسعه یک منطقه و برآورد میزان اثرگذاری آن‌ها، سمت و سوی راهبردهای توسعه منطقه‌ای را

^۱ . Annoni & Dijkstra

^۲ . Michael Storper

^۳ . Bristow

مشخص کرده و از این رهگذر سیاست‌گذاران منطقه‌ای را برای نیل به توسعه‌ای پایدار یاری رساند (داداش‌پور و ده-ده جانی، ۱۳۹۴: ۲۸). رقابت‌پذیری منطقه‌ای به توانائی جذب و تقویت جریان اطلاعات، فناوری، سرمایه، فرهنگ، مردم و سازمان‌ها؛ ایجاد محیطی مناسب برای جذب و توسعه کسب و کارهای جدید؛ توانایی تولید و بازاریابی مجموعه‌ای از محصولات (کالاها و خدمات)؛ اهمیت افزایش منابع سرمایه، کنترل بازارها و رفاه جامعه محلی؛ تعیین‌کننده‌های اصلی و پویایی‌های چشم‌انداز بلندمدت یک شهر؛ دارایی‌های محیط کسب و کار محلی بهتر و در نهایت توانایی ایجاد یک محیط جذاب برای ارتقای استانداردها و کیفیت زندگی و رفاه شهروندان می‌باشد (میرزائی، ۱۳۹۴: ۳۱). کروگمن معتقد است مناطق به همان شکلی که بنگاه‌ها رقابت می‌کنند، با هم رقابت نمی‌کنند، آن‌ها از دور تجارت خارج نمی‌شوند، یعنی آنگونه که در رقابت بین بنگاه‌ها، ضعف یک بنگاه سبب حذف آن از دور رقابت و تجارت و از بین رفتن آن می‌شود، در رقابت بین مناطق، ضعف کشورها سبب خروج از رقابت‌های اقتصادی نخواهند شد اما موقعیت آن‌ها را تضعیف می‌کند. اگرچه موفقیت یک بنگاه به معنی شکست بنگاه دیگر است، اما در سطح کلان، موفقیت یک منطقه ممکن است به معنای خلق فرصتی برای منطقه دیگر باشد، یعنی رقابت اقتصادی یک بازی با حاصل جمع صفر نیست (بهمن پورخالصی و نوریان، ۱۳۹۶: ۳۴).

در زندگی اقتصادی و فراتر از آن، رقابت یکی از منابع اساسی بسیج و خلاقیت است و تاثیر زیادی بر توسعه و رشد منطقه ای دارد. رویکردهای مختلفی برای رقابت وجود دارد. با این حال، اندازه‌گیری رقابت کشورها یا مناطق مشکل است زیرا یک عملکرد پیچیده‌ای از متغیرها و عوامل مختلف است که در طول زمان تغییر می‌کند. در اقتصاد جهانی امروز، واحدهای فضایی اصلی که برای رقابت‌پذیری، مناطق هستند. آنها به عنوان مکان‌هایی هستند که در آن دانش و نوآوری تولید و پخش می‌شوند (برنیز^۱ و همکاران، ۲۰۰۸: ۱۳۴). رقابت مکان‌ها، مناطق، و ملل، به توانایی اقتصاد محلی و جامعه برای بهبود افزایش سطح زندگی ساکنانش اشاره دارد. این امر با استفاده از سرمایه گذاری خارجی امکان پذیر می‌باشد، که جهت گیری اصلی آن و ارتباطات سازمانی آن خارج از منطقه است (مالسکی^۲، ۲۰۰۰: ۳۳۴). رقابت در مناطق، مسئله ای است که با افزایش مشارکت سیاسی و اقدامات سیاسی همراه است (کیتسون^۳ و همکاران، ۲۰۰۴: ۹۹۱). بهبود زیرساخت‌های مناطق تاثیر قابل ملاحظه‌ای بر الگوی محل استقرار شرکت‌ها و موسسات دارد. بهبود در زیرساخت‌های فیزیکی داخل منطقه (مانند شبکه‌های جاده ای بهتر)، دسترسی به شهر مرکزی و شهرهای اطراف آن در منطقه را افزایش می دهد (کارلسون^۴ و همکاران، ۲۰۰۹: ۳۶).

متاسوات برای نخستین بار توسط تیمی سه نفره متشکل از آگاروال^۵ استادیار علوم کامپیوتر نوربرت کالج آمریکا و دو تن از همکاران وی در دپارتمان مدیریت بازرگانی همان دانشگاه در سال ۲۰۱۲ با الهام گرفتن از تئوری مبتنی بر منابع معرفی گردید. Meta - SWOT تکنیکی جدید در برنامه‌ریزی راهبردی و به نوعی نمونه ای تکامل یافته از تکنیک SWOT است. این تکنیک کاستی‌های بسیار زیادی از SWOT را از طریق آینده گرا بودن، دقیق بودن، منابع

¹ . Bronisz & et al

² . Malecki

³ . Kitson & et al

⁴ . karlesson & et al

⁵ . Agarwal

محور بودن، هدفمند بودن، مفید و به موقع بودن، حذف می‌کند به کارگیری روش‌ها و فنون تحلیلی مبتنی بر تفکر راهبردی، در پی روشن شدن کاستی‌ها و نارسایی‌ها رهیافت‌های سنتی برنامه‌ریزی در بخش عمومی، به ویژه فنون و روش‌های تحلیل در آنها مطرح شد. در جوامع پیشرفته امروزه یکی از شیوه‌های رایج در امر برنامه‌ریزی، برنامه‌ریزی راهبردی است. برنامه‌ریزی راهبردی به عنوان ابزاری در مدیریت برای کمک به یک سیستم جهت انجام بهتر کارها و اطمینان از رسیدن به اهداف از پیش تعیین شده، به کار می‌رود. در این تئوری فرض بر این است که سازمان‌ها مناطق، شهرها و روستاهای موفق به واسطه‌ی قابلیت‌ها و شایستگی‌های متمایز خود پدید آمده‌اند و در نتیجه منابع یک بنگاه برای تعیین اقدام استراتژیک در مقایسه با محیط بیرونی آن حیاتی تر هستند. این دیدگاه اساس کار خود را بر ایجاد و توسعه‌ی منابع باهدف تأثیرگذاری بر محیط پیرامونی قرار می‌دهد. بر اساس نیازهای پژوهش حاضر سعی شده بر اساس تئوری مبتنی بر منابع (با ارزش بودن، کمیابی، تقلیدناپذیری و غیرقابل جایگزینی) منابع و قابلیت‌های داخلی (VRIO) مناطق در مقایسه با رقبای مورد ارزیابی قرار گیرد. این مدل می‌تواند با شناسایی جایگاه مناطق در مقایسه با سایر رقبای در ابعاد رقابتی مختلف، مشخص نمودن میزان ارزشمندی، کمیابی، تقلیدناپذیری، غیرقابل جایگزینی منابع و قابلیت‌ها، بررسی میزان تأثیر عوامل داخلی بر کنترل تهدیدات با استفاده بهینه از فرصت‌های بیرونی، بررسی میزان تناسب بین اهداف و منابع و قابلیت‌ها، نقش سازنده‌ای در استفاده بهینه از مزیت‌های رقابتی استراتژی توسعه مناطق استان خراسان رضوی ایفا کند (قائدرحمتی و خاوریان گرمسیر، ۱۳۹۴:).

روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر از لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ ماهیت موضوع توصیفی-تحلیلی است. در این فرایند متناسب با اطلاعات مورد نیاز پژوهش از روش کتابخانه‌ای و برای گردآوری داده‌های مورد نیاز از روش میدانی (پرسشنامه) و سالنامه آماری سال ۱۳۹۵ استان خراسان رضوی و همچنین مطالعات آمایش استان خراسان رضوی استفاده شده است. جامعه آماری برای تکمیل پرسشنامه کارشناسان و متخصصان توسعه منطقه‌ای هستند و از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است. محدوده مورد مطالعه مناطق ۷ گانه استان خراسان رضوی (طبق منطقه‌بندی مطالعات آمایش) است. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات و ارائه راهبردهای توسعه منطقه‌ای استان خراسان رضوی از مدل Meta SWOT - بهره گرفته شده است. جدول زیر مناطق ۷ گانه طبق منطقه‌بندی مطالعات آمایش استان را نشان می‌دهد.

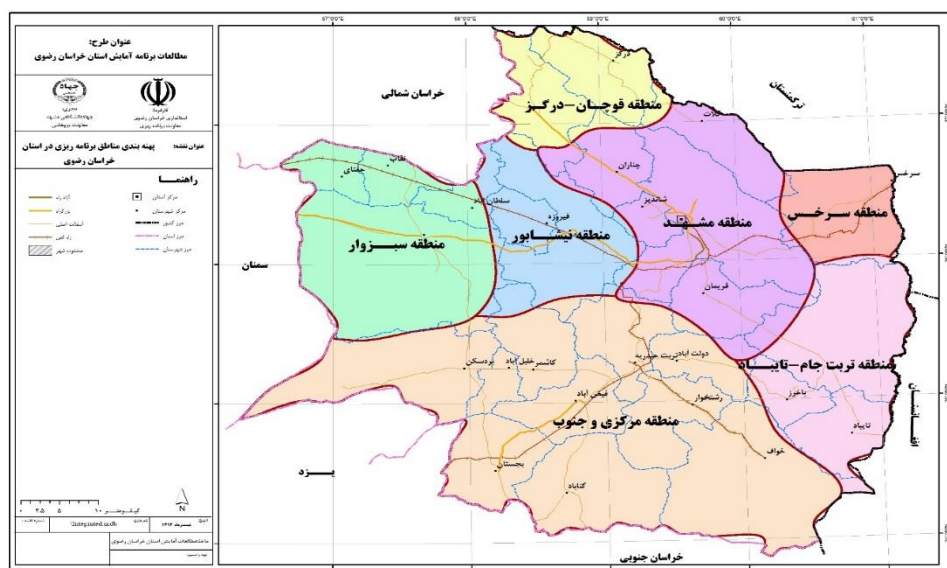
جدول شماره ۱. مناطق ۷ گانه استان خراسان رضوی (طبق منطقه‌بندی مطالعات آمایش)

منطقه	شهرستان‌ها
منطقه مشهد با مرکزیت کلانشهر مشهد	شهرستانهای مشهد، چناران، بینالود، فریمان و کلات
منطقه مرکزی و جنوب با مرکزیت شهر تربت حیدریه	تربت‌حیدریه، کاشمر، گناباد، خواف، رشتخوار، مه‌ولات، زاوه، بجستان، بردسکن و خلیل آباد
منطقه سبزوار با مرکزیت شهر سبزوار	سبزوار، داورزن، جوین، جغتای و خوشاب
منطقه نیشابور با مرکزیت شهر نیشابور	نیشابور و فیروزه
منطقه قوچان و درگز با مرکزیت شهر قوچان	قوچان و درگز
منطقه تربت جام و تایباد با مرکزیت شهر، تربت جام	تربت جام، تایباد و باخرز
منطقه سرخس با مرکزیت شهر سرخس	سرخس

منبع: مطالعات آمایش استان، فصل هفتم طراحی و برنامه‌ریزی

قلمرو جغرافیایی تحقیق

بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ جمعیت استان خراسان رضوی، ۶,۴۳۴,۵۰۱ نفر معادل ۸,۱ درصد از جمعیت کل کشور می‌باشد. متوسط نرخ رشد سالانه جمعیت استان خراسان رضوی ۱,۴۳ اعلام کرد. بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۹۵ بیش از ۷۱,۸ درصد از جمعیت استان در پنج شهرستان ساکن (مشهد با ۵۲,۴ درصد، نیشابور ۷ درصد، سبزوار ۴,۸ درصد، تربت جام ۴,۲ درصد و تربت حیدریه با ۳,۵) هستند. شهرستان داورزن نیز با ۰,۳ درصد سهم از کل جمعیت استان دارای کمترین میزان جمعیت در بین شهرستان‌های استان می‌باشد. بر اساس نتایج برگرفته از طرح نیروی کار استان، نرخ مشارکت اقتصادی استان در سال ۹۵، ۴۲,۱ درصد جمعیت فعال استان ۲,۲۲۰,۵۹۶ نفر، نرخ اشتغال ۸۶,۸ درصد، جمعیت شاغل ۱,۹۲۷,۴۵۶ نفر، نرخ بیکاری ۱۳,۲ درصد و همچنین جمعیت بیکار ۲۹۳,۱۴۰ نفر بوده اند. در فصل بهار ۱۳۹۶ نرخ مشارکت اقتصادی ۴۵,۳ درصد، جمعیت فعال ۲,۳۹۸,۷۶۰ نفر، نرخ اشتغال ۸۵,۷ درصد، جمعیت شاغل ۲,۰۵۵,۷۳۸ نفر، نرخ بیکاری ۱۴,۳ درصد و همچنین جمعیت بیکار استان ۳۴۳,۰۲۳ نفر می‌باشند. سهم اشتغال در بخش‌های عمده اقتصادی استان در فصل بهار ۱۳۹۶ به ترتیب: بخش خدمات ۴۷,۶ درصد صنعت ۳۰,۴ درصد و کشاورزی ۲۲ درصد بوده است (سایت سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان خراسان رضوی). شکل شماره ۱ محدوده مورد مطالعه تحقیق را نشان می‌دهد.

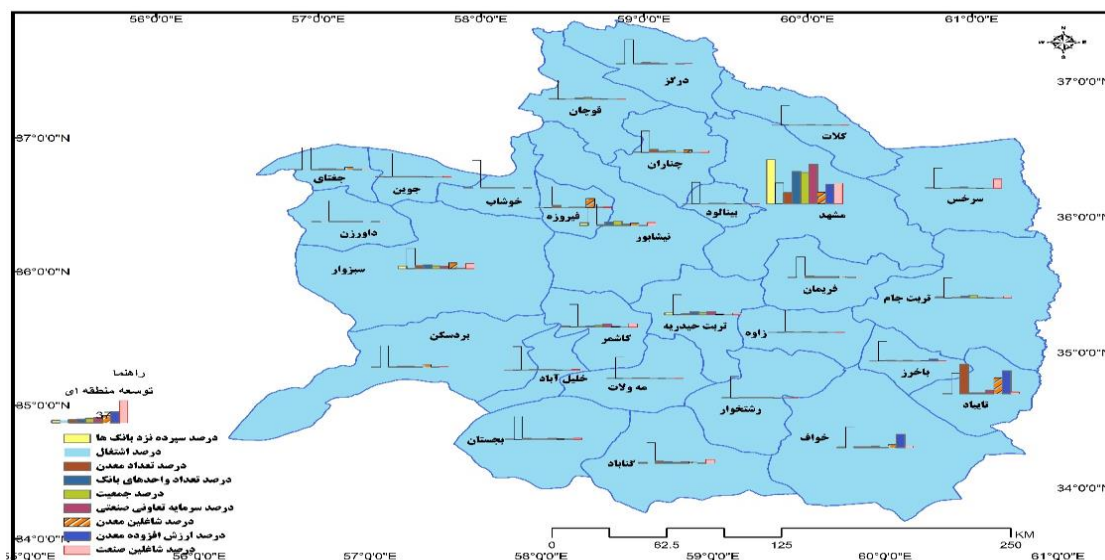


شکل شماره ۱. محدود مناطق ۷ گانه مورد مطالعه تحقیق

منبع: مطالعات آمایش استان

نتایج تحقیق

نمودار زیر وضعیت ۲۸ شهرستان استان خراسان رضوی را از لحاظ برخورداری از ۷ شاخص اقتصادی و همچنین وضعیت استقرار جمعیت در این استان را نشان می‌دهد.



شکل شماره (۲). وضعیت برخورداری ۲۸ شهرستان استان

طبق نتایج جدول بالا، شهرستان مشهد از لحاظ ۹ شاخص اقتصادی مورد بررسی با برخورداری بسیار بالاتر از سایر شهرستان‌های استان قرار گرفته است و بقیه شهرستان‌ها جزو شهرستان‌های بازمانده از توسعه از لحاظ شاخص‌های مورد نظر هستند، به جز شهرستان تایباد که از لحاظ شاخص‌های مربوط به معدن در سطح قابل قبولی است. برای بررسی توسعه منطقه‌ای استان خراسان رضوی و ارائه راهبردهایی در جهت توسعه منطقه‌ای استان از نرم-افزار Meta-SWOT استفاده خواهد شد. ابتدا باید منابع و رقبا ارزیابی شوند و دوره زمانی برنامه‌ریزی (پژوهش حاضر، همگام با اسناد فرادست و منطبق با سند چشم انداز ۱۴۰۴) مشخص شود. در این مرحله باید اهداف توسعه منطقه‌ای استان خراسان رضوی شناسایی و سپس این اهداف اولویت‌بندی می‌شوند. برای تعیین اهداف از روش تحلیل محتوای اسناد فرادست (طرح آمایش استان و گزارش‌ها و اسناد فرادست) استفاده شده است. اولویت‌بندی در سه سطح اولویت بالا، متوسط و پایین صورت می‌گیرد. این‌گونه اولویت‌بندی با استفاده از نظر کارشناسان صورت گرفته است. جدول شماره ۲ بیانگر اهداف توسعه منطقه‌ای استان خراسان رضوی و درجه اولویت آنها است.

جدول ۲. اهداف تعیین شده جهت توسعه منطقه‌ای استان خراسان رضوی

اولویت	اهداف
بالا	ساماندهی جریان‌های مهاجرتی (از شهرستان‌ها به مشهد- از مناطق روستایی و شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ)
بالا	تخصیص منابع مالی برای سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی شهرستان‌ها با توجه به پتانسیل‌ها
بالا	افزایش سهم صنعت و معدن از تولید ناخالص ملی استان
متوسط	حمایت از مخترعان و مبتکران منطقه و بهره‌گیری از ایده‌های نوآورانه
متوسط	ارتباط میان صنعت و مراکز علمی
بالا	تطبيق الگوی کشت در مناطق با توجه به شرایط اقلیمی و پتانسیل مناطق و بهبود روش‌های آبیاری (ارتقای مدیریت تولید و آب در شرایط خشکسالی)
متوسط	ارتقای بهره‌وری عوامل تولید (اقتصادی کردن تولید)
بالا	روانسازی تجارت و حل معضلات صادرکنندگان (ارتقاء رقابت‌پذیری تجارت استان و توسعه تجارت الکترونیک)
بالا	توانمندسازی و حمایت و تشویق بخش خصوصی
بالا	ارتقاء خدمات حمل و نقل جاده‌ای، ریلی و هوایی
متوسط	جایگزینی استفاده از انرژی‌های پاک به جای مصارف سوخت‌های فسیلی
متوسط	ساماندهی سلسله مراتبی شبکه‌ای از شهرهای متوسط به کوچک (کاهش نقش مشهد در نظام سلسله مراتبی استان)
متوسط	کشف هرچه بیشتر قابلیت‌های گردشگری و میراث فرهنگی و معرفی آنها به گردشگران
بالا	بهبود امکانات و خدمات و زیرساخت‌ها در جهت بهبود کیفیت زندگی در مناطق استان
بالا	جهت‌دهی برنامه‌ها در راستای توسعه عادلانه‌تر مناطق استان

منبع: یافته‌های پژوهش

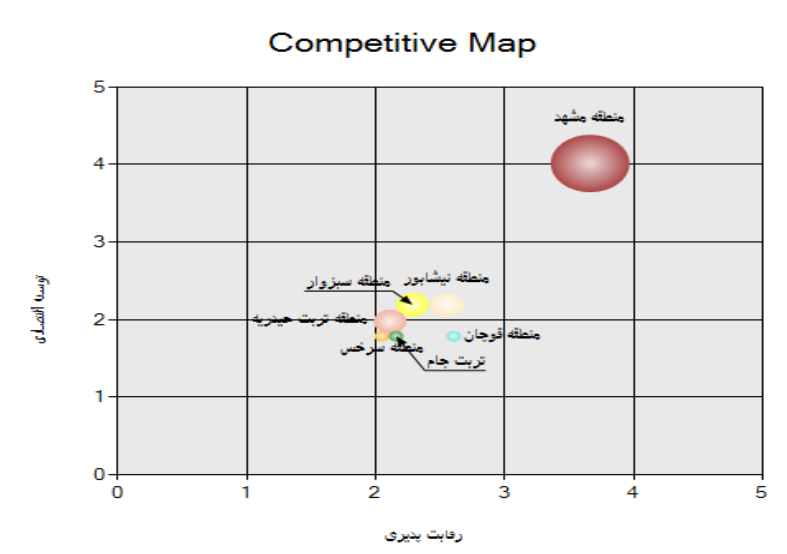
طبق جدول بالا برای توسعه منطقه‌ای مناطق استان خراسان رضوی ۱۵ هدف ذکر شده است که از این ۱۵ هدف، طبق نظر متخصصین ۹ هدف دارای اولویت بالا و ۶ هدف دارای اولویت متوسط تشخیص داده شد. مرحله دوم: شناسایی منابع و توانایی‌های مؤثر در استراتژی توسعه منطقه‌ای استان خراسان رضوی می‌باشد. در این مرحله به شناسایی منابع و توانایی‌هایی که در راستای رسیدن به توسعه مورد نظر با رویکرد رقابت‌پذیری در مناطق ۲۸ گانه استان خراسان رضوی ضروری و در واقع عوامل کلیدی مؤثر در استراتژی توسعه استان هستند با استفاده از نظرات متخصصان و کارشناسان شناسایی می‌شوند که هر یک از این عوامل از اهمیت یکسانی برخوردار نیستند و با توجه به میزان تأثیری که در توسعه مناطق استان می‌توانند داشته باشند وزن‌دهی می‌شوند. مجموع اوزان تخصیص داده شده باید عدد ۱۰۰ باشد. جهت وزن‌دهی به عوامل از روش آنتروپی شانون بهره گرفته شد. شکل شماره ۳ عوامل مؤثر بر استراتژی توسعه مناطق استان خراسان رضوی را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۳. عوامل مؤثر در استراتژی توسعه مناطق استان خراسان رضوی با رویکرد رقابت‌پذیری منطقه‌ای

ردیف	عوامل	امتیاز
۱	ارتقاء کیفیت خدمات و امکانات و زیرساخت‌ها	۷
۲	نظارت مستمر مسئولان بر روند اجرای برنامه‌های توسعه استان	۶
۳	به کارگیری خواست‌ها و نظر مردم در مراحل مختلف فرآیند برنامه‌ریزی	۵
۴	مهاجرت و حاشیه‌نشینی	۴
۵	پخش ناموزون جمعیت در سازمان فضایی (فشار جمعیت در نقاط خاصی از استان)	۶
۶	فرسایش خاک	۵
۷	خشکسالی‌های اخیر و کاهش میزان بارش و کاهش سطح آب‌های زیرزمینی	۷
۸	وضعیت نامناسب سرمایه‌اجتماعی در استان	۷
۹	ارتقاء رقابت‌پذیری در حوزه تولید و افزایش بهره‌وری	۸
۱۰	استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات	۸
۱۱	امنیت و ایمنی	۵
۱۲	حمایت دولت	۷
۱۳	تشویق سرمایه‌گذاران بخش خصوصی	۷
۱۴	حمایت و کمک آستان قدس رضوی	۶
۱۵	ارتقاء کیفیت انرژی	۵
۱۶	اقتصاد پویا و تاب‌آور	۷

منبع: یافته‌های پژوهش

در جهت شناسایی عوامل مؤثر در استراتژی توسعه مناطق استان خراسان رضوی ۱۶ عامل شناسایی شد که با توجه به میزان اهمیت‌شان طبق نظر متخصصان اوزان متفاوتی دریافت نمودند. مهمترین عوامل مؤثر عبارتند از: ارتقاء رقابت‌پذیری در حوزه تولید و افزایش بهره‌وری و استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات (۸)، ارتقاء کیفیت خدمات و امکانات و زیرساخت‌ها، خشکسالی‌های اخیر و کاهش میزان بارش و کاهش سطح آب‌های زیرزمینی، وضعیت نامناسب سرمایه‌اجتماعی در استان، حمایت دولت، تشویق سرمایه‌گذاران بخش خصوصی، اقتصاد پویا و تاب‌آور (۷) و... بعد از شناسایی عوامل مؤثر در توسعه اقتصادی مناطق، به شناسایی ابعاد رقابتی بین مناطق پرداخته می‌شود و مناطق بر اساس قابلیت‌های شناسایی شده با هم مقایسه می‌شوند. در ادامه، باید تعیین کرد که کدام ابعاد رقابتی با منابع و توانایی‌ها نسبتاً ارتباط بیشتری دارند. در پایان این مرحله نقشه رقابتی ساخته خواهد شد. در حقیقت این نقشه بیانگر وضعیت رقبا نسبت به سازمان و هدف تحت مطالعه است.



شکل شماره ۳. نقشه رقابتی استراتژی توسعه مناطق استان خراسان رضوی

شکل شماره ۳ موقعیت رقبا را نشان می‌دهد و همان‌طور که از شکل استنباط می‌شود منطقه مشهد در سمت راست و بالایی نقشه به لحاظ سطح توسعه و سطح رقابت‌پذیری در بهترین مرتبه قرار دارند و مناطق، سرخس، قوچان و تربت‌جام در پایین‌ترین مرتبه از نظر سطح توسعه اقتصادی و رقابت‌پذیری قرار دارند. جدول شماره ۴ بیانگر مزیت رقابتی هر یک از رقبا به تفکیک هر یک از ابعاد رقابتی و به صورت مجموع و امتیاز آورده شده است.

جدول شماره ۴. مزیت رقابتی هر یک از مناطق استان خراسان رضوی در استراتژی توسعه استان

مناطق	سطح توسعه اقتصادی		سطح رقابت‌پذیری		مجموع		امتیاز	
	مطلق	نرمال‌شده	مطلق	نرمال‌شده	مطلق	نرمال‌شده	مطلق	نرمال‌شده
منطقه سرخس	۲,۰۴۷	۰,۸۹۲	۱,۷۸۳	۰,۹۱۴	۳,۳۸۱	۱,۸۰۷	۱	۱
منطقه قوچان	۲,۶۰۳	۱,۱۳۴	۱,۷۸۳	۰,۹۱۴	۴,۳۸۶	۲,۰۴۹	۴	۴
منطقه نیشابور	۲,۵۵۵	۱,۱۱۴	۲,۱۸۹	۱,۱۲۲	۴,۷۴۴	۲,۲۳۶	۶	۶
منطقه سبزوار	۲,۲۸۵	۰,۹۹۶	۲,۱۸۹	۱,۱۲۲	۴,۴۷۴	۲,۱۱۸	۵	۵
منطقه تربت‌حیدریه	۲,۱۱	۰,۹۲۰	۱,۹۷۲	۱,۰۱۱	۴,۰۸۴	۱,۹۳۱	۳	۳
منطقه تربت جام	۲,۱۵۸	۰,۹۴۱	۱,۷۸۳	۰,۹۱۴	۳,۹۴۲	۱,۸۵۵	۲	۲

منبع: یافته‌های پژوهش

طبق نتایج منطقه نیشابور با میزان امتیاز (۶)، منطقه سبزوار (۵)، منطقه قوچان (۴)، منطقه تربت‌حیدریه (۳)، منطقه تربت‌جام (۲) و منطقه سرخس (۱) امتیاز را از لحاظ مزیت رقابتی دریافت نموده‌اند. در ادامه به ارزیابی عوامل محیطی موثر خارج از کنترل موثر بر استراتژی توسعه مناطق استان خراسان رضوی پرداخته شده است. برای این ارزیابی از تحلیل PESTEL استفاده خواهد شد. در اینجا این تحلیل برای شناسایی فرصت‌های پیش رو و همچنین خطرات احتمالی موثر است و در ابعاد کلان و ارزیابی زمان حال کاربرد دارد. و چارچوب آن بر اساس عوامل «اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، تکنولوژیک، زیست‌محیطی و قانونی» استوار می‌باشد (بدری و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۲). در این راستا عوامل محیطی موثر خارج از کنترل در استراتژی توسعه مناطق استان خراسان رضوی با توجه به نظر کارشناسان و متخصصان و با تاکید بر چهار معیار (وزن، تاثیر، احتمال افزایش و درجه اضطراب) مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. وزن‌دهی (ایستایی و پویایی): اهمیت این عوامل در مقایسه با متوسط چالش‌های توسعه منطقه به چه میزان

می‌باشد؟ وزن این عامل در پنج گروه اسمی بسیار مهم، مهمتر، متوسط، کم اهمیت و بسیار کم اهمیت تعیین می‌شود تأثیرگذاری: اثر این عامل بر موفقیت سازمان به چه مقدار تأثیرگذار می‌باشد؟ وزن این عامل در پنج گروه اسمی خیلی ضعیف، ضعیف، متوسط، قوی و بسیار قوی تعیین می‌شود. احتمال افزایش: احتمال افزایش این عامل در دوره برنامه‌ریزی به چه میزان می‌باشد؟ وزن این معیار در پنج گروه اسمی خیلی بالا، بالا، متوسط، کم و بسیار کم تعیین می‌شود. درجه اضطراری بودن: این عامل در چه دوره زمانی ما را تحت تأثیر قرار می‌دهد؟ وزن این معیار در پنج گروه اسمی در دراز مدت، نه خیلی زود، به زودی، خیلی زود و بلافاصله تعیین می‌شود. جدول شماره ۵، وزن، تأثیر، احتمال افزایش و درجه اضطرار عوامل محیطی را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۵. عوامل محیطی خارج از کنترل سازمان

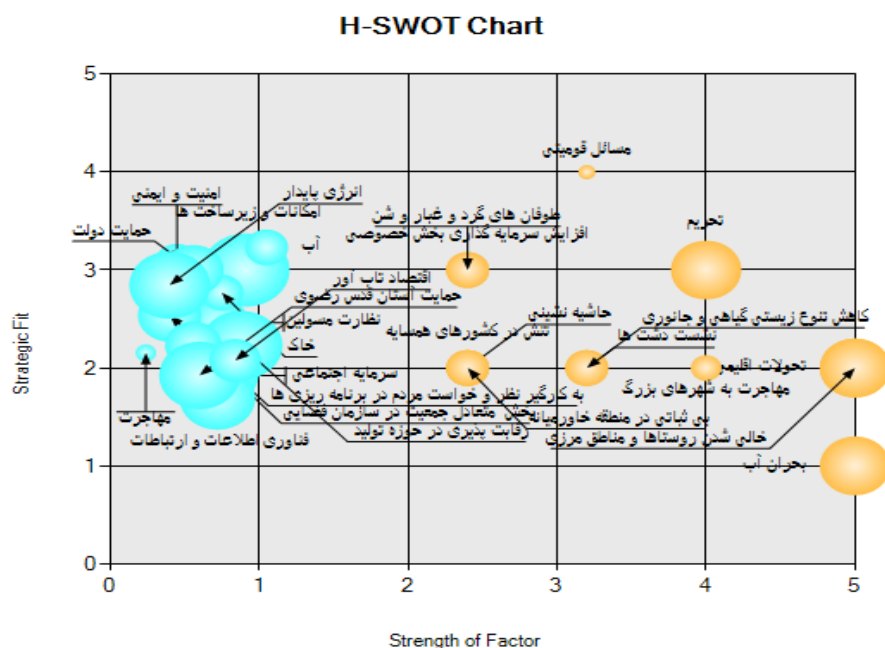
عوامل محیطی	وزن	تأثیر	احتمال افزایش	درجه اضطرار
تحریم	بسیار مهم	بسیار قوی	بالا	بلافاصله
تنش و بی‌ثباتی کشورهای همسایه	مهم	قوی	بالا	بلافاصله
افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی	بسیار مهم	بسیار قوی	بالا	بلافاصله
تحولات اقلیمی	بسیار مهم	بسیار قوی	بسیار بالا	به زودی
مسائل قومیتی	مهم	قوی	بالا	در درازمدت
نشست دشت‌ها	مهم	قوی	بسیار بالا	به زودی
حاشیه نشینی	متوسط	قوی	بسیار بالا	بلافاصله
بحران آب	بسیار مهم	بسیار قوی	بسیار بالا	بلافاصله
کاهش تنوع زیستی گیاهی و جانوری	مهم	متوسط	بالا	به زودی
مهاجرت	بسیار مهم	بسیار قوی	بالا	بلافاصله
طوفان‌های گرد و غبار و شن	مهم	قوی	بسیار بالا	به زودی
بی‌ثباتی منطقه خاورمیانه	متوسط	متوسط	متوسط	در درازمدت

منبع: یافته‌های پژوهش

در گام ارزیابی تناسب راهبردی، در ابتدا به ارزیابی تأثیر منابع و امکانات (عوامل کلیدی) بر روی عوامل خارجی به کمک نظرسنجی از متخصصین به روش دلفی و به صورت مقایسه دودویی (مقایسات زوجی) شد. طیف مقایسات زوجی، در طیف ۵ گزینه‌ای، بسیار قوی، قوی، متوسط، ضعیف و بسیار ضعیف را شامل می‌شود. معیار تناسب راهبردی عاملی برای رسیدن به این امر است که چگونه منابع و توانایی‌ها، فرصت‌ها را پشتیبانی کرده و تهدیدات را کاهش می‌دهند. در ادامه، با نظرسنجی از کارشناسان، میزان تأثیر منابع و توانایی‌ها بر اهداف را مشخص شد. در واقع تناسب استراتژیک، به واسطه انطباق عوامل داخلی با اهداف محاسبه می‌شود. که برای رسیدن به آن، به صورت مقایسات زوجی به ارزیابی منابع و قابلیت‌ها بر روی اهداف پژوهش پرداخته شد. هدف این مرحله شناسایی میزان پشتیبانی اهداف توسط منابع و قابلیت‌ها می‌باشد.

مرحله هفتم و آخرین مرحله، ترسیم نقشه راهبردی است. در این مرحله، نرم‌افزار با توجه به ورودی‌ها و مقایسات قبلی نقشه راهبردی را ترسیم می‌کند. در نقشه استراتژیک منابع و قابلیت‌ها و عوامل خارجی بر مبنای سه معیار مورد تحلیل قرار می‌گیرند: الف) نزدیکی منابع و قابلیت‌ها با عوامل خارجی؛ ب) سمت افقی و فوقانی عوامل؛ د) اندازه حباب‌ها. محور افقی (x) کمیابی، تقلیدناپذیری و تناسب سازمانی و محور (y) میزان و درجه تناسب استراتژیک عوامل را نشان می‌دهد. همچنین اندازه حباب‌ها میزان تناسب با اهداف را مشخص می‌کند. منابع و توانایی‌ها با رنگ فیروزه‌ای و عامل کلان محیطی با رنگ نارنجی نشان داده شده‌اند. آن‌هایی که به سمت راست متمایل شده‌اند، نسبتاً

با ارزش، نادر، تقلیدنشده و بدون جایگزین‌اند. آن دسته از عواملی که به سمت بالا متمایز شده‌اند، دارای درجه بالایی از تناسب راهبردی‌اند. اندازه حباب‌ها بیانگر درجه تناسب آن‌ها با اهداف است. اندازه حباب عوامل کلان محیطی بیانگر درجه اضطرار آن‌ها است. به‌طور کلی، برای هر دو دسته از حباب‌ها که بیانگر منابع و توانایی‌ها و همچنین عوامل کلان محیطی‌اند قرارگیری در موقعیت بالا و سمت راست بیانگر بالاترین میزان امتیاز و نمره است. نقشه راهبردی استراتژی توسعه مناطق ۷ گانه استان خراسان رضوی در شکل شماره ۴ نشان داده شده است.



شکل شماره ۴. نقشه راهبردی استراتژی توسعه مناطق استان خراسان رضوی

جدول شماره ۶ میزان تاثیر عوامل کلیدی موثر در توسعه مناطق استان خراسان رضوی در استراتژی توسعه استان می‌باشد. ستون Bubble اندازه حباب‌ها را نشان می‌دهد که در اینجا هرچه بزرگتر باشد نشان دهنده تناسب بیشتر با اهداف استراتژی توسعه می‌باشد. طبق نتایج عامل امکانات و زیرساخت‌ها با میزان ۶,۱۹، عامل ارتقاء رقابت‌پذیری در حوزه تولید و افزایش بهره‌وری با میزان ۵,۹۰، عامل حمایت و کمک آستان قدس رضوی با میزان ۵,۶۹ به ترتیب بیشترین تناسب را با اهداف استراتژی توسعه مناطق استان خراسان رضوی دارند. ستون Y میزان و درجه تناسب استراتژیک عوامل را نشان می‌دهد که هرچه بیشتر باشد نشان‌دهنده تناسب استراتژیک بیشتر عوامل می‌باشد. از بین عوامل، خشکسالی‌های اخیر و کاهش میزان بارش و کاهش سطح آب‌های زیرزمینی با میزان (۳,۲۳)، عامل امنیت و ایمنی با میزان (۳,۰۷)، عامل حمایت دولت و امکانات و زیرساخت‌ها با میزان (۳) به ترتیب دارای بیشترین تناسب استراتژیک می‌باشند. ستون X کمیابی، تقلیدناپذیری و تناسب سازمانی عوامل را نشان می‌دهد. از بین عوامل، عامل خشکسالی‌های اخیر و کاهش میزان بارش و کاهش سطح آب‌های زیرزمینی با میزان (۱,۰۴)، عامل امکانات و زیرساخت‌ها با میزان (۰,۹۰۹)، عامل ارتقاء رقابت‌پذیری در حوزه تولید و افزایش بهره‌وری با میزان (۰,۸۷) و عامل اقتصاد پویا و تاب‌آور با میزان (۰,۸۴)، عواملی بوده‌اند که به ترتیب بیشترین میزان کمیابی، تقلیدناپذیری و تناسب را در استراتژی توسعه مناطق استان خراسان رضوی به عهده دارند.

جدول شماره ۶. عوامل کلیدی موثر در توسعه مناطق استان خراسان رضوی

X	Y	Bubble	عوامل کلیدی موثر در توسعه مناطق استان
۰,۹۰۹	۳	۶,۱۹۹	امکانات و زیرساخت‌ها
۰,۷۲۰	۲,۴۶	۴,۴۰۰	نظارت مستمر مسئولان بر روند اجرای برنامه‌های توسعه استان
۰,۴۰۰	۲,۵۳۸	۴,۵	به کارگیری خواست‌ها و نظر مردم در مراحل مختلف فرآیند برنامه‌ریزی
۰,۱۳۹	۲,۱۵۳	۱,۲۶۶	مهاجرت
۰,۵۹	۲,۲۳	۳,۰۶	پخش ناموزون جمعیت در سازمان فضایی (فشار جمعیت در نقاط خاصی از استان)
۰,۷۵	۲,۷۶	۲,۹۰	فرسایش خاک
۱,۰۴	۳,۲۳	۳	خشکسالی‌های اخیر و کاهش میزان بارش و کاهش سطح آب‌های زیرزمینی
۰,۷۶	۱,۹۲	۴,۶۹	سرمایه‌اجتماعی
۰,۸۷	۲,۲۳	۵,۹۰	ارتقاء رقابت‌پذیری در حوزه تولید و افزایش بهره‌وری
۰,۷۲	۱,۶۹	۵,۴۰	استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات
۰,۴۴	۳,۰۷	۳,۱۳	امنیت و ایمنی
۰,۵۶	۳	۴,۲۶	حمایت دولت
۰,۵۶	۲,۲۳	۴	تشویق سرمایه‌گذاران بخش خصوصی
۰,۶۰	۱,۹۲	۵,۶۹	حمایت و کمک استان قدس رضوی
۰,۴۰	۲,۸۴	۵,۸۰	ارتقاء کیفیت انرژی
۰,۸۴	۲,۰۷	۳,۵۳	اقتصاد پویا و تاب‌آور

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول شماره ۷ میزان تاثیر عوامل کلان محیطی در استراتژی توسعه مناطق استان خراسان رضوی را نشان می‌دهد. نزدیکی دو عامل بیانگر آن دسته از عوامل داخلی است که می‌تواند عوامل خارجی را حمایت کند. ستون Bubble اندازه حباب‌های عوامل خارجی را نشان می‌دهد که در اینجا هرچه بزرگتر باشد نشان‌دهنده‌ی میزان اضطراری بودن در استراتژی توسعه مناطق استان خراسان رضوی می‌باشند. طبق نتایج عوامل تحریم، تحولات اقلیمی، بحران آب، خالی شدن روستاها و مناطق مرزی با میزان (۵) بیشترین درجه اضطرار را در استراتژی توسعه مناطق استان خراسان رضوی دارند. ستون Y میزان و درجه تناسب استراتژیک عوامل خارجی در استراتژی توسعه مناطق استان خراسان رضوی را نشان می‌دهد. که هرچه بیشتر باشد نشان‌دهنده-ی تناسب استراتژیک بیشتر عوامل می‌باشد. از بین عوامل، عامل مسائل قومیتی با میزان (۴)، عوامل تحریم، افزایش سرمایه-گذاری بخش خصوصی، طوفان‌های گرد و غبار و شن با میزان (۳) دارای بیشترین تناسب استراتژیک در استراتژی توسعه مناطق استان خراسان رضوی می‌باشند. ستون X کمیابی، تقلیدناپذیری و تناسب سازمانی عوامل محیطی را نشان می‌دهد. از بین عوامل، عامل تحولات اقلیمی، بحران آب، خالی شدن روستاها و مناطق مرزی با میزان (۵) و عامل تحریم، مهاجرت به شهرهای بزرگ با میزان (۴) عواملی بوده‌اند که به ترتیب بیشترین میزان کمیابی، تقلیدناپذیری و تناسب را در بین عوامل خارجی در استراتژی توسعه مناطق استان خراسان رضوی به عهده دارند.

جدول شماره ۷. اوزان عوامل خارجی

X	Y	Bubble	عوامل محیطی
۴	۳	۵	تحریم
۲,۴۰	۲	۳	فقر و نابرابری مناطق محروم
۲,۴۰	۳	۳	افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی
۵	۲	۵	تحولات اقلیمی
۳,۲۰	۴	۱	مسائل قومیتی
۳,۲۰	۲	۳	نشست دشت‌ها
۲,۴۰	۲	۳	حاشیه نشینی
۴	۲	۲	مهاجرت به شهرهای بزرگ
۲,۴۰	۳	۳	طوفان‌های گرد و غبار و شن
۲,۴۰	۲	۳	بی ثباتی منطقه خاورمیانه
۵	۱	۵	بحران آب
۳,۲۰	۲	۳	کاهش تنوع زیستی گیاهی و جانوری
۵	۲	۵	خالی شدن روستاها و مناطق مرزی

در نهایت باید برای تدوین راهکارهای پایانی درباره میزان و امکان ترکیب عوامل محیطی با منابع و قابلیت‌ها قضاوت شود و به عبارتی باید تعیین شود که آیا ترکیب این عوامل با یکدیگر در تدوین راهبرد راهگشا هست یا خیر و اگر راهگشا است چه اولویتی دارد.

از مهمترین راهکارهای پایانی می‌توان به موارد زیر اشاره نمود؛

۱- یکی از مهمترین عوامل تاثیرگذار بر مشارکت بخش خصوصی در راستای احیای پتانسیل‌های مناطق مختلف، وجود داشتن میزانی از زیرساخت‌ها می‌باشد، که در وهله اول نیازمند نگرش پایین به بالا و تغییر رویکرد تمرکزگرایی در برنامه‌ریزی است.

۲- مهاجرت خود یکی از پیامدهای نابرابری مناطق است، پراکنش فضایی امکانات و خدمات در مناطق خاصی که زمینه جذب سرمایه در آن بیشتر فراهم بوده، زمینه مهاجرت افراد را از مناطق روستایی و شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ فراهم می‌کند، که ریشه و علل مهاجرت را باید در ناکارآمدی مناطق محروم و کمتر توسعه‌یافته و تلاش برای فعال کردن و کارآمد کردن این مناطق جستجو کرد.

۳- یکی از حداقل کارهایی که برای مردم مناطق محروم و با درآمد پایین می‌توان انجام داد، افزایش کیفیت زندگی آن‌ها با فراهم کردن دسترسی به بعضی خدمات مانند فناوری اطلاعات و ارتباطات است که خود می‌تواند نقش بسیار مهمی در توانمندسازی مردم و خلاقیت مردم و کاهش فاصله با مناطق دیگر داشته باشد. دانش و اطلاعات یکی از ارکان مهم رقابت‌پذیری است و سرمایه‌گذاری در این زمینه می‌تواند در طولانی مدت زمینه رقابت‌پذیر کردن بیشتر مناطق را فراهم کند.

۴- مرزهای استان خراسان‌رضوی از جمله امن‌ترین مناطق مرزی کشور است و برای پایداری این وضعیت و بهبود هرچه بهتر این مناطق نیازمند توسعه همه‌جانبه مناطق مرزی می‌باشد. دولت می‌تواند برای بهره‌گیری و بهره‌برداری از پتانسیل این مناطق با حمایت، نظارت و در نظر گرفتن تعرفه‌های مالیاتی برای جلب توجه سرمایه‌گذاران استفاده کند.

۵- مناطق محروم استان، پتانسیل‌های زیادی در بخش‌های مختلف دارا می‌باشند، که نیازمند حمایت و سرمایه‌گذاری برای از بالقوه به فعل درآوردن و همچنین نیازمند راه‌اندازی مجدد هستند (با توجه به شرایط اقتصادی حاضر بسیاری از کارخانه‌ها و فعالیت‌های مختلف کل یا قسمتی از فعالیت خود را به حالت تعلیق درآورده‌اند) در این زمینه استان قدس یکی از نهادهایی است که با توجه به فعالیت درخشان خود در کمک رسانی به مناطق مختلف استان، کشور و جهان، می‌تواند با سرمایه‌گذاری زمینه تحول و رونق این مناطق را فراهم کند.

۶- از هفت هزار و ۳۵۹ روستا در استان خراسان‌رضوی، حدود چهار هزار روستای استان خالی از سکنه شده است و دو هزار و ۵۲۴ روستا نیز زیر ۲۰ خانوار جمعیت دارند. با توجه به اینکه شغل اکثر روستائیان این استان کشاورزی یا مشاغل وابسته به کشاورزی است در پی خشکسالی‌های اخیر و کاهش سطح آب‌های زیرزمینی (و در نتیجه خاموش کردن چاه آب کشاورزی و اعمال فشار هرچه بیشتر به روستائیان) و مواجه شدن با بحران، این روند شدت گرفته است. در این راستا و با توجه به مشکلات وضع موجود، نهادهای برنامه‌ریز و تصمیم‌گیر باید با آموزش شیوه-

های مدیریت تولید و آب و اصلاح و ارتقای نظام تولید در وهله اول زمینه ماندگاری مردم را فراهم کنند و حتی می‌توانند از این طریق به رقابت‌پذیر کردن مناطق کمک کنند.

۷- یکی از مهمترین راهکارها که نقش بسزایی در افزایش رقابت‌پذیری مناطق دارد، اصلاح ساختار حکمروایی در استان است (بهره‌گیری از حکمروایی خوب منطقه‌ای)، مدیران و برنامه‌ریزان از سطح پایین تا بالا باید دغدغه توسعه مناطق و رقابت‌پذیر کردن مناطق را داشته باشند و با برقرار کردن ارتباطات بین سازمان‌های مختلف برنامه‌ریزی و ارتباطات بین برنامه‌ها و طرح‌های مختلف در حال تدوین و در حال اجرا، زمینه افزایش رقابت‌پذیری را تسهیل کنند.

۸- سرمایه‌گذاری دولت در امر اشتغال و اقتصاد مناطق محروم و روستاها (اختصاص اعتبارات مکفی) در جهت کاهش مهاجرت مردم این مناطق به حاشیه‌شهرها و همچنین بازآفرینی بافت‌های ناکارآمد شهری با اختصاص تسهیلات بانکی کم‌بهره برای نوسازی این مناطق.

نتیجه و دستاوردهای پژوهش

هدف تحقیق حاضر بررسی توسعه منطقه‌ای استان خراسان رضوی با رویکرد رقابت‌پذیری منطقه‌ای است، در این راستا ابتدا با توجه به شاخص‌های توسعه منطقه‌ای در محیط GIS به بررسی وضعیت توسعه منطقه‌ای در شهرستان-های استان خراسان رضوی پرداخته شد و نتایج نشان داد که در سطح منطقه‌ای، شهرستان مشهد به دلیل قرارگیری شهرستان مشهد در این منطقه و با توجه به وجود بارگاه مطهر امام رضا (ع) و مرکزیت اداری و سیاسی و تمرکز فعالیت‌ها و نهادها که خود زمینه‌ساز انواع فرصت‌های شغلی و... هستند به عنوان یک قطب که بی‌نیاز از رقابت با سایر مناطق است عمل کرده و به تبع آن به عنوان منبع انباشت ثروت و قدرت درآمده و باعث جذب هرچه بیشتر امکانات و سرمایه‌ها به این مناطق و در نتیجه فاصله بیشتر توسعه و پیشرفت با مناطق دیگر شده است. و سپس با نرم‌افزار متاسوات مناطق هفت‌گانه استان با هم از لحاظ اهداف و عوامل توسعه منطقه‌ای با هم مقایسه شدند. طبق شکل نقشه رقابتی خروجی این نرم‌افزار، استنباط می‌شود منطقه مشهد در سمت راست و بالای نقشه به لحاظ سطح توسعه و سطح رقابت‌پذیری در بهترین مرتبه قرار دارند و مناطق، سرخس، قوچان و تربت‌جام در پایین نقشه در پایین‌ترین مرتبه از نظر سطح توسعه اقتصادی و رقابت‌پذیری قرار دارند. چنین وضعیتی نشان دهنده توزیع بسیار ناهمگون جمعیت و امکانات و خدمات در استان خراسان رضوی و بخصوص کلانشهر مشهد است که خود پیامدهایی همچون رشد یک قطب توسعه و فاصله گرفتن از ۲۷ شهرستان دیگر، تخلیه روستاها و جابجایی آنها به مشهد (تشدید پدیده حاشیه‌نشینی و مسائل و مشکلات مربوط به آن) و شهرهای میانی استان و... دیگر می‌شود. یکی از رویکردهایی که می‌تواند در بهبود وضعیت توسعه منطقه‌ای و رفع نارسایی‌های موجود و تحقق توسعه متوازن‌تر مناطق استان کمک کند، فعال کردن رویکرد رقابت‌پذیری منطقه‌ای است. رقابت منشا توانایی اقتصاد محلی و بسیج امکانات و خدمات برای رسیدن به یک برتری و مزیت اقتصادی و در نتیجه بهبود کیفیت زندگی است و تاثیر زیادی بر رشد اقتصادی مناطق دارد. به این معنا که مناطق به همان شکلی که بنگاه‌ها با هم رقابت می‌کنند، با یکدیگر به رقابت پردازند با این تفاوت که در رقابت بین مناطق، ضعف مناطق باعث خروج و حذف از رقابت‌های اقتصادی نخواهند شد اما موقعیت آن‌ها را تضعیف می‌شود. اگرچه موفقیت یک منطقه به معنی برتری بر دیگر مناطق

است، اما در سطح کلان، موفقیت یک منطقه ممکن است به معنای خلق فرصتی برای مناطق دیگر باشد.

منابع

- بدری، سیدعلی؛ رضوانی، محمدرضا؛ ترابی، ذبیح...؛ ملکان، احمد (۱۳۹۴). متاسوات، ابزاری استراتژیک برای برنامه‌ریزی گردشگری پایدار (مورد مطالعه: روستای میغان)، مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، سال چهارم، تابستان ۱۳۹۴، شماره ۱۳، صص. ۲۹-۵۰.
- برنامه مطالعات آمایش سرزمین استان خراسان رضوی (۱۳۹۶). تبیین چشم‌انداز و طراحی سناریوی توسعه، بخش دوم، فصل ششم، سازمان برنامه و بودجه.
- بهمن پورخالصی، حمیدرضا و فرشاد نوریان (۱۳۹۶). شناسایی بخش‌های رقابت‌پذیر منطقه‌ای در استان فارس، نشریه هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، دوره ۲۲، شماره ۲، صص. ۳۳-۴۴.
- پورصفوی، سیدمسعود و شاهین جعفری (۱۳۹۶). ارزیابی رقابت‌پذیری منطقه‌ای در مناطق شهری عملکردی استان مازندران با استفاده از تحلیل خوشه‌ای، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۹، شماره ۴، صص. ۸۰۷-۸۲۰.
- داداش‌پور، هاشم و مهدی دوده جانی (۱۳۹۴). شناسایی و اولویت‌بندی عوامل ریشه‌ای تاثیرگذار در ارتقای رقابت‌پذیری منطقه‌ای (مورد مطالعه: استان کردستان)، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال پنجم، شماره ۱۹، صص. ۴۲-۲۷.
- درگاه ملی آمار.
- دکامین، مجید؛ فتاحی، سجاده؛ امجدی، مرضیه و همکاران (۱۳۹۵). مسئله‌شناسی راهبردی توسعه در استان خراسان رضوی، مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری، تاریخ انتشار: ۱۳۹۵/۱۲/۲۵.
- سالنامه آماری سال ۱۳۹۵ استان خراسان رضوی.
- سایت سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان خراسان رضوی.
- سند ملی توسعه استان خراسان رضوی، برگرفته از سایت: http://ejtemaee.khorasan.ir/Modules/GetFile.aspx?Source=HyperLink_pdf&file=LinkFile_۸۳۲
- شریف‌زادگان، محمدحسین و سحر ندایی‌طوسی (۱۳۹۵). سنجش مناسبت به کارگیری مولفه‌های موفقیت رقابت‌پذیری توسعه منطقه‌ای در ایران، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۸، شماره ۱، صص. ۱۲۳-۱۰۵.
- عیوضلو، داود (۱۳۹۷). رقابت‌پذیری پایدار شهری در چارچوب همکاری محلی - منطقه‌ای (مطالعه موردی: کلانشهر تهران)، رساله دکتری، به راهنمایی محمدتقی رضویان، تابستان ۱۳۹۷، گروه جغرافیای انسانی و آمایش، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی.
- قائدرحمتمی، صفر و امیررضا خاوریان گرمسیر (۱۳۹۴). نقش تکنیک *Meta - SWOT* در برنامه‌ریزی راهبردی، مجله برنامه‌ریزی و آمایش فضا، بهار ۱۳۹۵، دوره بیستم، شماره ۱، صص. ۲۰۶-۱۷۹.
- موسوی، میرنجف و فاطمه‌سادات کهکی (۱۳۹۵). اولویت‌سنجی شاخص‌های توسعه ایرانی‌اسلامی در تحقق آمایش سرزمین استان خراسان رضوی (با رویکرد عدالت‌محوری)، مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۴۵، صص. ۹۳-۱۲۰.
- موسوی، میرنجف؛ قادری، رضا؛ تقیلو، علی‌اکبر؛ کهکی، فاطمه‌سادات (۱۳۹۷). تدوین سناریوهای تحقق‌پذیری آمایش سرزمین (مطالعه موردی: استان خراسان رضوی)، مجله آمایش سرزمین، دوره ۱۰، شماره اول، صص. ۶۵-۹۱.
- میرزائی، حجت‌الله... (۱۳۹۴). برنامه‌ریزی بر محور برنامه‌ریزی منطقه‌ای (برای تحقق اقتصاد مقاومتی)، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان، مرکز آموزش و پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری، ۲۶ شهریور ۱۳۹۴، گیلان.
- Annoni, P and Dijkstra, L. (2013). EU Regional Competitiveness Index RCI 2013, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.
- Bristow, G. (2005). Everyone's a 'winner': problematising the discourse of regional competitiveness, *Journal of Economic Geography* 5 (2005) pp. 285-304.
- Bronisz, U. Heijman, W. Miszczuk, A. (2008). Regional competitiveness in Poland: Creating an index, *Jahrbuch f'ur Regionalwissenschaft* (2008) 28: 133-143.

- J. Malecki, E. (2000). Knowledge and Regional Competitiveness (Wissen und regionale Wettbewerbsfähigkeit), Erdkunde, Bd. 54, H. 4 (Oct. - Dec., 2000), pp. 334-351.
- Karleson, ch. Johansson, b. r. Stough, r (2009). Innovation, Agglomeration and Regional Competition, Published by Edward Elgar, Printed and bound by MPG Books Group, UK.
- Kitson, M. Martin, R. Tyler, P (2004). Regional Competitiveness: An Elusive Yet Key Concept? Regional Studies, Vol. 38.9, Pp. 991-999.
- Sheikhi, M. (2001). Regional planning in Iran (1981-2001). Urban Management Quarterly, No.6, PP: 18-26.